

ItK

2

Irodalomtörténeti Közlemények

**A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA 1974**

A TARTALOMBÓL

Klaniczay Tibor: Megoldott és megoldatlan kérdések az első magyar egyetem körül

Sőtér István: A szembesített Madách

Nagy Péter: Küzdelem a népdramáért

*

József Farkas: A Tanácsköztársaság irodalmi visszhangja a német aktivisták folyóiratában

Szemle

Szomszédság és közösség (Wéber Antal)

Eckhardt Sándor: Balassi-tanulmányok (Merényi Varga László)

Jancsó Elemér: Irodalomtörténet és időszerűség (Mezei Márta)

Az el nem ért bizonyosság (Imre László)

Agárdi Péter: Rendiség és esztétikum (Gyenis Vilmos)

*

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

Gáldi László (Barta János)

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1974. LXXVIII. évfolyam 2. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Szauder József
főszerkesztő

Komlós Tibor
felelős szerkesztő

Németh G. Béla
társzerkesztő

Bíró Ferenc

Kiss Ferenc

Tarnai Andor

Varga József

Klaniczay Tibor: Megoldott és megoldatlan kérdések az első magyar egyetem körül 161
Sőtér István: A szembesített Madách 179
Nagy Péter: Küzdelem a népdramáért 186

Kisebb közlemények

Quinn, David: Budai Parmenius István: az első magyar utazó Észak-Amerikában. 203 — *Németh S. Katalin*: Debreczeni S. János és Guevara. 210 — *Kerényi Ferenc*: A hajdútánc XVIII. századi szövegéről. 213 — *May István*: Kartigám-hatások irodalmunkban. 215 — *Hatol-kay Árpád*: Naszályi János peregrinációs naplója (1788—1790) 221 — *Remete László*: Rákosi Jenő széljegyzetei egy Ady-kötetben. 224 — *Sztojka László*: Petelei István emléke özvegyének leveleiben. 225

Adattár

Varga Imre: Rimay János életéhez. 228 — *F. Csanak Dóra*: Orczy Lőrinc levelei Teleki Józsefhez. 230 — *Centgraf Károly*: Egy ismeretlen Kazinczy-levél. 234 — *Béres András*: Arany János kézírása a Bihar megyei tisztii perek között. 238 — *József Farkas*: A Tanácsköztársaság irodalmi visszhangja a német aktivisták folyóiratában. 241

Szemle

Szomszédtság és közösség (*Wéber Antal*) 250
Eckhardt Sándor: Balassi-tanulmányok (*Merényi Varga László*) 252
Jancsó Elemér: Irodalomtörténet és időszerűség (*Mezei Márta*) 255
Az el nem ért bizonyosság (*Imre László*) 256
Agárdi Péter: Rendiség és esztétikum (*Gyenis Vilmos*) 260

*

Csapodi Csaba: A „Magyar Codexek” elnevezésű gyűjtemény (K 31—K 114) — *Chronica Hungarorum*. Finita Bude A. D. 1473 in uigilia penthecostes per Andream Hess. — Bertók László: Így élt Csokonai Vitéz Mihály. — Tüskés Tibor: Így élt Zrínyi Miklós. — Sándor Petőfi: Gedichte. — Franciscs Károly: Kis kamarámban gyertyát gyújték. — Gál István: Bartóktól Radnótiig. — Taxner-Tóth Ernő: Tamási Áron. — Balogh Edgár: Intelmek. — Egri Péter: Kafka- és Proust-índítások Déry művészetében. — Garai Gábor: Elférünk a földön. (*Kulcsár Péter, Borsa Gedeon, Lakatos András, Fried István, Fenyő István, Ferenczi László, Réti Tamás, Kovács Győző, Pomogáts Béla, Tarján Tamás*) 263

Krónika

Az MTA Irodalomtudományi Intézete 1973. évi tevékenysége (*Varga László*) 274
Gáldi László (1910—1974) (*Barta János*) 279

SZERKESZTŐSÉG

1118 Budapest
XI., Ménési út 11—13.

MEGOLDOTT ÉS MEGOLDATLAN KÉRDÉSEK AZ ELSŐ MAGYAR
EGYETEM KÖRÜL

A középkori magyar egyetemek kutatásában Ábel Jenő, Békefi Remig és Császár Mihály monográfiáit¹ csaknem félévszázados csend követte. A két világháború között — külföldi szerzők tollából — megjelent néhány tanulmány² érdemleges újdonságokkal nem szolgált, s csak a közép-európai egyetemalapítások évfordulói terelték végre a figyelmet ismét erre a fontos kérdéskörre.³ A krakkói egyetemtörténeti kollokvium (1964. május 6—8.) a nemzetközi kutatást is érdekeltté tette a közép-európai egyetemek kérdésében,⁴ a pécsi egyetem alapításának 600. évfordulója (1967) pedig komoly munkára ösztönözte a magyar szakembereket. Csizmadia Andor informatív célú és programadó tanulmányai⁵ után a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara új eredményekben bővelkedő jubileumi tanulmánykötettel⁶ és egyetemtörténeti konferencia (1967. október 12.) megrendezésével⁷ járult hozzá az első magyar egyetem történetének jobb megismeréséhez.⁸ A régi pécsi egyetemre vonatkozó, biztos-

¹ ÁBEL Jenő: Egyetemeink a középkorban. Bp. 1881. — BÉKEFI Remig: A pécsi egyetem. Bp. 1909. — CSÁSZÁR Mihály: Az Academia Istropolitana, Mátyás király pozsonyi egyeteme. Pozsony 1914.

² Herbert SCHÖNEBAUM: Die ungarischen Universitäten im Mittelalter. „Archiv für Kulturgeschichte” 1926. 41—59. — Konrad HEILIG: Zur Geschichte der ältesten ungarischen Universitäten und des Magisters Benedikt von Makra. A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve I. 1931. 41—49.

³ A magyar egyetemekre vonatkozó korábbi ismeretek tömör összegezésére is ekkor került sor, hosszú idő után. Vö. György BÓNIS: Repertorium und Bibliographie für die ungarischen Universitäten bis 1500. Ius Romanum Medii Aevi II, 7 e aa-ee. Mediolani 1966.

⁴ Vö. KLANICZAY Tibor: Egyetemtörténeti symposium. ItK 1964. 412—413. — A kollokvium anyaga kiadva: Les universités européennes du XIVe au XVIIIe siècle. Aspects et problèmes. (Actes du Colloque International à l’occasion du VIe Centenaire de l’Université Jagellonne de Cracovie, 6—8 Mai 1964.) Genève 1967. — A pécsi egyetemről lásd benne KOVÁCS Endrének csupán általános körképet nyújtó előadását: Die Gründung der Universität Pécs und ihre Bedeutung für die ungarische Kultur. 36—47.

⁵ CSIZMADIA Andor: A pécsi egyetem a középkorban. Bp. 1965. (Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata 40.) — Ugyanaz németül: Die Universität Pécs im Mittelalter. (Studia Iuridica 41.) és franciául: L’université de Pécs au moyen-âge. (Studia Iuridica 42.) — Uő: The Origins of University Education in Hungary. Acta Iuridica (Budapest) IX. 1967. 127—160.

⁶ A pécsi egyetem történetéből (Jubileumi tanulmányok I.) Szerk. CSIZMADIA Andor. Pécs 1967. — A pécsi egyetemről lásd benne Adam VETULANI, MEZEY László, František KAVKA, FÜGEDI Erik, CSIZMADIA Andor, KARDOS Tibor és PETROVICH Ede tanulmányait.

⁷ A 600 éves jogi felsőoktatás történetéből 1367—1967. (A pécsi egyetemtörténeti konferencia anyagából. 1967. október 12.) Szerk. CSIZMADIA Andor. Pécs 1968. (Studia Iuridica 60.) — A pécsi egyetemről lásd benne BÓNIS György, PETROVICH Ede és SZÉKELY György előadásait.

⁸ A pécsi jubileumi rendezvények krónikáját, valamint a jubileum alkalmával írt tanulmányok, megemlékezések, alkalmi cikkek teljes bibliográfiáját lásd: A pécsi egyetemalapítás 600. évfordulójára (1367—1967). Kiad. CSIZMADIA Andor. Pécs 1971. (Studia Iuridica 78.)

nak tekinthető tudnivalók összefoglalását végül a középkori egyetemtörténet egyik legkiválóbb szaktekintélyének, Gábrriel Asztriknak köszönhetjük.⁹ Az összegező igényű tanulmányok és gyűjteményes kötetek mellett még néhány elszórtan megjelent cikk és közlés is gyarapította fontos új adatokkal és megfontolásokkal az első magyar egyetemre vonatkozó tudásunkat.¹⁰ Néhány év alatt tehát — hosszú szünet után — gazdag termés gyűlt egybe, mely megérdemi a kritikai áttekintést, az elért eredmények együttes és egymásra vonatkoztatott mérlegelését. E munka során igyekszünk elválasztani a biztosat a bizonytalanától, az adatolt megállapításokat a feltevésektől, s néhány esetben talán sikerül előbbre is vinnünk a kutatást.

1. A keletkezés körülményei valamennyi egyetemünk esetében homályosak. Hiába ismerjük a pécsi studium generale alapítását (1367. szeptember 1.) engedélyező pápai bullát, annak hátterét, motívumait illetően már feltevésekre vagyunk utalva. Hogy miért éppen Pécssett jött létre az első magyar univerzitás, arra számos figyelemreméltó szempontot sorakoztattak fel az utóbbi évek tanulmányai.¹¹ Fontos szerepet játszhatott az Anjou-politika déli-délnyugati orientációja, Dalmácia idetartozása, valamint a magyar délvidek s ezen belül Pécs gazdasági és intellektuális fejlettsége. Ebben az időben a pécsi püspök jövedelme különösen magas volt: a pécsi püspök kinevezésekor, 1361-ben és 1374-ben 3400 ft-ot fizetett a pápai kuriának, ugyanakkor amikor a krakkói püspök csak 3000-et, a prágai érsek 2800-at, az esztergomi pedig csak 2000-et. Jelentékeny volt Pécssett ekkor a papság létszáma: a székeskáptalan 40 kánonkját, a kb. ugyanennyi prebendáriust és altaristát, a Keresztelő Szent János társas-káptalan 10—12 kánonkját és a plébániák papságát tekintetbe véve számuk 100 körül mozoghatott. Ehhez járultak a tudomány iránt fogékony négy koldulórend (ferencesek, domonkosok, ágostonosok, karmeliták) rendházainak a szerzetesei. Ez utóbbi tény Pécs városiasságáról is előnyösen tanúskodik (rajta kívül csak Buda tűnik ki mind a négy rend kolostorával), ha elfogadjuk azt az álláspontot, hogy a koldulórendek jelenlétének mértéke a középkori városi fejlettség fokmérője egyúttal.¹² Ezzel összhangban áll az a tény is, hogy a középkori Pécs városfalai csaknem akkor területet fogtak körül, mint az akkori Bécsnek a falai.¹³ Alapvetőnek tekinthetjük Gábrriel Asztriknak azt a megállapítását, hogy — eddig még nem publikált anyaggyűjtése szerint — a XIV. században a pécsi és a zágrábi egyházmegyék bocsátották szárnyra Magyarországról a legtöbb külföldre induló diákot.¹⁴ Az igény egyetemi tanulmányokra ezen a területen tehát fokozottan jelentkezett. Mindez egyúttal kielégítő magyarázatot ad arra, hogy az 1360-as években miért volt Pécs — a pápai bulla szavaival — civitas „accomoda et idonea”¹⁵ az első magyar egyetem számára.

⁹ ASTRİK L. GABRIEL: *The Mediaeval Universities of Pécs and Pozsony*. Frankfurt am Main 1969. 87 l. — A szerző már az újabb magyar publikációk egy részét is (pl. Jub. tan.) értékesítette elegáns kiállítású, gazdagon dokumentált és illusztrációkkal bőven ellátott kis könyvében.

¹⁰ PETROVICH Ede: A középkori pécsi egyetemmel kapcsolatos szentbeszéd kora. *ItK* 1966. 142—146. — Uő: A középkori pécsi egyetem megszűnése. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 1966. 153—170. — Uő: A középkori pécsi egyetem ismeretlen tanárai. *ItK* 1967. 290—296. — SZÉKELY György: A pécsi és óbudai egyetem alapítása a közép-európai egyetemlétesítések összefüggéseiben. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 1967. 155—174. (Rövidebb változatát, jegyzetek nélkül lásd: A pécsi és óbudai egyetemalapítások helye a közép-európai egyetemalapítási hullámokban. „A 600 éves...” 117—129.) — ADAM VETU-LANI: Początki najstarszych wszechnic śródkowoeruopejskich. Wrocław—Warszawa—Kraków 1970. 215 l.

¹¹ CSIZMADIA Andor: A pécsi egyetem a középkorban. Bp. 1965. 10, 14—15. — SZÉKELY György: A pécsi és óbudai egyetem alapítása a közép-európai egyetemlétesítések összefüggésében. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 1967. 159—160. — ASTRİK L. GABRIEL: *The mediaeval universities of Pécs and Pozsony*. Frankfurt am Main 1969. 15—17.

¹² Vö. FÜGEDI Erik: Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon. *Száz* 1972. 69—95.

¹³ CSIZMADIA i. m. 10.

¹⁴ GABRIEL i. m. 17.

¹⁵ A pápai bulla szövegét lásd BÉKEFI Remig: A pécsi egyetem. Bp. 1909. 13—21. (Az id. szavak: 15.)

Kérdés azonban, hogy az egyetem helyének megválasztása egy körültekintő országos művelődéspolitikai elképzelés eredménye volt-e. Vajon nem az akkori püspök személye volt-e a döntő tényező? Koppenbach-i vagy más néven Bergzabern-i Vilmos, 1360-tól 1374-ig pécsi püspök, életrajza sajnos még megírásra vár.¹⁶ Az eddig ismert adatok¹⁷ is megengedik azonban azt a feltételezést, hogy jobban tudatában lehetett az egyetem fontosságának, mint ura, a lovagkirály. Prágai szolgálata idején közelről láthatta és értékelhette az ottani egyetem működését, s az sem lehet véletlen, hogy a magyar egyetem kérdése azt követően került napirendre, hogy 1357-ben Nagy Lajos titkos kancellárja és a királyi kápolna ispánja lett, megkapva előbb az egri prépostságot, majd 1360-ban a pécsi püspökséget. Ugyanis a legkorábbi jele az esetleges egyetemalapítási szándéknak a király sikertelen kísérlete 1360-ban Bartolommeo Piacentini padovai egyetemi tanár meghívására.¹⁸ A következő évben Vilmos diplomáciai megbízatásban Avignonban járt, ahol az újdonsült pécsi püspök jó benyomást keltett a kemény 3400 ft-os taxa haladéktalan kifizetésével.¹⁹ Vajon nem folytatott már ekkor puhatolódzó tárgyalásokat az egyetemalapítás ügyében? Adam Vetulani gondos főrráselemzéséből kiderül, hogy V. Orbán pápa kancelláriája rendkívül körültekintően foglalkozott az új egyetemek ügyével, miért is azok engedélyezését hosszú tárgyalások és iratváltások előzték meg.²⁰ Bónis György jóvoltából tudjuk, hogy egyetemet végzett jogász-garnitúrára ekkor elsősorban a királyi kápolnának volt szüksége, hiszen ennek tagjai közül kerültek ki a királyi diplomatái, akiknél a kánonjogi tudás nélkülözhetetlen volt.²¹ Ez a körülmény szintén Vilmos szerepét emeli ki: mint a kápolna comesének, neki volt elsődrendű érdeke az utánpótlás biztosítása. Hogy a kánonjogi oktatásnak a pécsi püspök s egyben az egyetem kancellárja különleges fontosságot tulajdonított, azt az a tény is bizonyítja, hogy az egyetelen ismert külföldi professzor, a szokatlanul magas fizetést élvező Galvano di Bologna éppen kánonjogász volt, méghozzá Padovában, a magyar király diplomatajelölt káplánjainak kedvelt tanulóhelyén.²²

A fentiek alapján felvethető a kérdés, hogy Lajosnak vagy Vilmosnak kell-e elsősorban tulajdonítanunk az egyetem alapításának érdemét. Figyelemre méltó, hogy míg Nagy Kázmér a krakkói, Rudolf herceg pedig a bécsi, csaknem egykorú fundáció ügyében személyesen is döntő szerepet játszott, jelentős anyagi támogatást nyújtott, vagy helyezett kilátásba, s az új intézménnyel uralkodói székhelyének fényét szándékozott emelni,²³ addig Nagy Lajos ilyenféle ambícióiról mitsem tudunk. Ez persze lehet csupán a források hiányának a következménye, de azért feltűnő, hogy az éber Orbán pápa a sorsát nem látta az uralkodó részéről közép-európai egyetem közül csupán a magyarénak a sorsát nem látta az uralkodó részéről anyagilag biztosítottnak. Ezért kellett neki Nagy Lajost, az alapító bulla aláírásának másnapján, külön levélben figyelmeztetnie, hogy a magisterek és doktorok fizetéséről gondoskodják, mert ellenkező esetben az alapítás érvénytelennek tekintendő.²⁴ Semmi adat sincs rá, hogy a király

¹⁶ „reméljük, hogy a készülő jubileumi tanulmánykötetben erre is sor kerül” — írta CSIZMADIA Andor (i. m. 16), de a remény sajnos nem vált valóra.

¹⁷ Josephus KOLLER: *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum III. Posonii 1784.* 69—137. — CSIZMADIA i. m. 15—16. — Gabriel i. m. 22.

¹⁸ GABRIEL i. m. 14.

¹⁹ GABRIEL i. m. 22.

²⁰ Adam VETULANI: A pécsi egyetem, valamint a krakkói és bécsi testvéregyetemek alapításának körülményeiről. „Jub. tan.” 21—53.

²¹ BÓNIS György: A Capella regia és a pécsi egyetemalapítás. „A 600 éves...” 21—26. — Bónis itt megjegyezzen fejt ki, hogy az egyetemi jogi oktatásra ekkor nem a hazai notarius rétegnek volt szüksége, mint Mezey László vélte. Vö. MEZEY László: A pécsi egyetemalapítás előzménye (a deákság és hiteleshely kezdeteihez). Jub. tan. 83—84.

²² BÓNIS György: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp. 1971. 35—45.

²³ Zofia KOZŁOWSKA-BUDKOWA: La fondation de l'université de Cracovie, en 1364, et son rôle dans le développement de la civilisation en Pologne. „Les universités européennes...” 13—21. — Franz GALL: *Gründung und Anfänge der Wiener Universität.* Uo. 48—51.

²⁴ VETULANI i. m. 37—38.

eleget tett volna a pápa felszólításának; az egyetem érdekében tett minden lépés Vilmosnak, illetve utódjának, Alsáni Bálintnak a nevéhez fűződik.²⁵ Az a körülmény is árulkodó, hogy a Kázmér gondoskodásából megszületett és működését éppen hogy csak megkezdő krakkói egyetem, míhelyt Nagy Lajos lépett a lengyel trónra, egy-kettőre felbomlott, átmenetileg meg is szűnt, úgy hogy néhány évtized múlva újra kellett szervezni.²⁶ Talán nem merészség ezek után Lajos király helyett Vilmos püspökökben látni az első magyar egyetem igazi létrehozóját, s leginkább ezzel magyarázni annak Pécssett történet felállítását. Hogy formailag az egyetem engedélyezését a király kérte, s hogy a pápa is az ő kezdeményezésére hivatkozott, az önmagában nem mond ellent e következtetésnek. Egy jó rendelet vagy intézkedés a modern korban sem feltétlenül egy kormányfő vagy miniszter éleslátását dicséri, hanem esetleg csak azt, hogy tanácsadói helyes kezdeményezéseit nem akadályozta, sőt tekintélyével szentesítette.

Az egyetemalapítás körülményeihez, motívumaihoz tartozik az engedélyezett fakultások kérdése, illetve az alapítólevélnek a teológiai kar felállítására vonatkozó tilalma. Ez utóbbi sok spekuláció tárgya volt korábban, Vetulani tanulmánya után azonban véglegesen eldöntöttnek tekinthető, hogy ebben semmiféle hazai ok nem játszott szerepet. V. Orbán pápa minden általa jóváhagyott egyetem esetében következetesen megtiltotta a teológiai kar létrehozását, még a bécsi esetében is, ahol pedig az alapítóherceg külön kívánta és erőltette azt.²⁷ Gábrriel Asztrik helyesen mutat rá arra, hogy a teológiai kar hiánya kizárja azt a többek által vallott feltételezést, miszerint a pécsi egyetem egyik feladata lett volna a szomszédos balkáni területeken s talán már a déli magyar vármegyékben is terjedő patarén eretnekség elleni küzdelem.²⁸ Bár semmi adat sincs rá, elképzelhető, hogy az alapítóknak, Vilmos püspököknek és Lajos királynak voltak ilyen terveik, számításukat azonban keresztülhúzta a más, általánosabb szempontokat szem előtt tartó pápai álláspont. Ez utóbbinak az okai pedig már nem tartoznak a pécsi egyetem történetéhez.

A teológiai oktatás hiányából szokás volt az egyetem laikus jellegére következtetni, eleve alkalmasnak találva azt ezáltal az Itáliában bontakozó humanista eszmék befogadására. Ez a feltételezés még az utóbbi évtized tanulmányaiban is felbukkant itt-ott,²⁹ pedig semmi alapja sincs. Hiszen ha elfogadnánk, hogy a teológiai kar létezése a középkorhoz való erősebb kötöttség jele, akkor a pécsi egyetemet a humanizmussal jobban elkötelezettnek tekinthetnénk, mint Mátyás száz évvel későbbi pozsonyi egyetemét. Az Artes, a jog és az orvostudomány oktatása önmagában még semmiféle tendenciát sem jelez a humanizmus irányában. Az orvostudomány oktatásának megindulásáról Pécs esetében nincs is semmiféle adatunk. Az egyes karok megszerveződése a középkorban gyakran hosszú időt vett igénybe, s különösen az orvosi kar felállítása váratott néha sokáig magára; Pécssett erre valószínűleg már nem jutott idő.³⁰ Biztosnak ezért csupán az Artes és a jog fakultásainak a működését tekinthetjük, ez utóbbi

²⁵ Legújabb életrajza FÜGEDI Eriktől: Alsáni Bálint, a pécsi egyetem második kancellárja. Jub. tan. 97–109. — A korábbi szakirodalomban meggyökeresedett az a nézet, hogy Alsáni nem sokat törődött az egyetemmel. GÁBRIEL Asztrik szerint is „less generous chancellor than his predecessor” (i. m. 30). Petrovich Ede joggal vette revízió alá ezt a nézetet, bár azt az állítást nem látjuk bizonyítottnak, hogy az Alsáni sírkövén látható könyv az egyetemről való gondoskodás emléke lenne. Vö. PETROVICH Ede: A középkori pécsi egyetem megszűnése. „A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve” 1966. 156–159; s uő: A középkori pécsi egyetemre vonatkozó források. „A 600 éves...” 92.

²⁶ KOZŁOWSKA—BUDKOWA i. m. 21–24.

²⁷ VETULANI i. m. 42–47.

²⁸ GABRIEL i. m. 13–14.

²⁹ Endre KOVÁCS: Die Gründung der Universität Pécs und ihre Bedeutung für die ungarische Kultur. „Les universités européennes...” 43–47. — CSIZMADIA i. m. 5–9.

³⁰ Az a tény, hogy egy halállal végződött diákincidens kapcsán orvosi adatok is fennmaradtak, még nem elegendő arra, hogy az orvosi kar meglétére következtessünk, mint PETROVICH Ede teszi: Adatok a középkori pécsi egyetem történetéhez. Felsőoktatási Szemle, 1967. 519.

— amint erről egy keltezetlen pápai oklevél tanúskodik³⁴ — magában foglalta mind a kánon- mind a római jog oktatását. Humanista kezdetek igazolására azonban a római jog jelenléte sem elegendő; újravirágzása középkori igények jegyében bontakozott ki, jóval megelőzve a humanizmus kialakulását.³²

2. Az egyetemtörténeti kutatások új fellendülésének értékes gyümölcsei közé tartozik a pécsi egyetem tanáraitra vonatkozó ismereteink gyarapodása. Korábban csupán Galvano di Bologna (1390 k.) tanárságáról tudtunk, de róla is csak most készült az első, életét és kánonjogi tudományos munkásságát részletesen tárgyaló tanulmány Csizmadia Andor jóvoltából.³³ Petrovich Ede érdeme további három tanárnak az azonosítása, illetve valószínűsítése.³⁴ Ezek közül a Pécsről 1379-ben magister in artibus minőségben Prágába távozó nürnbergi Hermannus Lurcz (1396—99 között) neve már eddig is ismeretes volt, de hogy tanárként és nem diákként szerepelt Pécsen, azt csak Petrovich érvelése valószínűsítette, s további életpályájáról (prágai, bécsi, erfurti tanulmányairól és tanárságairól, illetve irodalmi munkásságáról) is csak most kaptunk áttekintést.³⁵

Ugyancsak meggyőzőek Petrovich érvei, amelyek alapján az a Pál szebeni prépost, akinek kánonjogi doktorrá avatására — egy, már régóta ismert oklevél szerint — külön pápai engedélyt kapott Cato bácsi prépost, szintén tanára volt az egyetemen. Az engedély 1369. április 2-i keltezése mutatja, hogy erre a lépésre még a szervezés időszakában került sor (ez általában egy-két évet vett igénybe), s ezért valószínű, hogy a rendkívüli promóció egy, a tanárságra alkalmas személynek a megfelelő fokozattal való ellátása érdekében vált időszerűvé.³⁶ Az ilyesmi nem volt ritka jelenség a középkori egyetemek szervezésékor: a prágai egyetem alapítása után IV. Károly kérésére a pápa például egy ágostonos, egy domonkos és egy ferences lektornak engedélyezte a teológiai doktori cím felvételét, s ők azután ennek birtokában az egyetem első professzorai között foglaltak helyet.³⁷ Feltűnő persze, hogy a doktorrá avatást nem Vilmos püspök, az egyetem erre illetékes kancellárja végzi. Igaza lehet azonban Petrovichnak; Vilmost állami funkciója többnyire Budához kötötte, sőt az sincs kizárva, hogy a kérdéses időben valami külföldi misszióval volt megbízva, s ezért kellett őt Catonak helyettesítenie. Ezt tovább valószínűsíti az a Petrovich által nem ismert körülmény, hogy az említett Cato a királyi kápolna klerikusai közé tartozott, s így Vilmos közvetlen munkatársa, illetve beosztottja volt. Cato, magyarul írva Katho László, maga is decretorum doctor, Lajos diplomatáinak egyike: 1372-ben Avignonban jár, ekkor már mint gyulafehérvári prépost.³⁸

Elfogadható az a rendkívül szellemes eljárás is, amellyel Petrovich egy közelebről nem ismert Rudolf személyében tovább bővíti a pécsi professzorok kurta névsorát. Minthogy az általa vágott csapáson haladva további személyeket is gyanúba szeretnék venni, röviden ismertetnem kell Petrovich megfontolásait, melyek több pápai irat újszerű értelmezésén alapulnak. Az egyik egy Vilmos püspök számára 1371-ben adott engedély, mely arra hatalmazza őt fel, hogy különböző — tehát saját egyházmegyéjén kívüli — egyházakban három alkalmas személynek egy-egy kanonoki helyet juttasson. Ennek a felhatalmazásnak a birtokában kap

³¹ Közölte KOLLER i. m. 380—383.

³² Vö. BÓNIS György: Középkori jogunk elemei. Bp. 1972.

³³ CSIZMADIA Andor: Galvano di Bologna pécsi működése és a középkori magyar jogi oktatás egyes kérdései. Jub. tan. 111—128. — Ugyanaz olaszul: Galvano di Bologna, professore di giurisprudenza dell'università di Pécs. „Italia ed Ungheria”. Bp. 1967. 29—43.

³⁴ PETROVICH Ede: A középkori pécsi egyetem ismeretlen tanárai. ItK 1967. 290—296.

³⁵ Uo. 290—292. és GABRIEL 26—27. — Horst Rudolph ABE: Hermann Lurcz, ein Absolvent der Universität Pécs als Mitbegründer der Erfurter medizinischen Fakultät. Orvostörténeti Közlemények 69—70 k. 1973. 205—208.

³⁶ PETROVICH i. m. 295.

³⁷ František KAVKA: Die Gründung der Universität in Prag und ihre Bedeutung für die Entwicklung der tschechischen Kultur. „Les universités européennes . . .” 28—29.

³⁸ VERESS Endre: Olasz egyetemen járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221—1864. Bp. 1941. 397.

Vilmostól egy egri kanonoki helyet bizonyos „magister Radulf, licentiatu in Decretis”. Bár az 1371. évi irat ezt kifejezetten nem említi, feltételezhető, hogy Vilmos azért kérte az idegen kanonoki helyekkel való rendelkezés jogát, hogy ily módon három pécsi professzor javadalmát biztosíthassa. E feltételezés azonban csaknem bizonyossá válik egy a szakirodalomban már eddig is többször vitatott keltezetlen oklevél tükrében. Ez az irat az 1389—1404 között uralkodó IX. Bonifác pápa formuláskönyvében található, s benne egy meg nem nevezett pécsi püspök engedélyt kap arra, hogy a pécsi egyházmegye három prépostságának a jövedelmét a kánoni és a civil jog professzorai számára tartsa fenn. Az oklevelet kibocsátó meg nem nevezett pápa nem lehet azonban azonos IX. Bonifáccal, mert Alsáni Bálint, aki az ő idejében a pécsi püspöki széket betöltötte, 1385 óta bíboros volt, a neki szánt iratot tehát ennek megfelelően kellett volna címezni. Minthogy a formuláskönyvek korábbi oklevelek szövegeit is tartalmazhatják, különösen ha a nevek és dátumok el vannak hagyva, alighanem igaza lehet Petrovichnak abban, hogy az iratot joggal lehet IX. Bonifác előtti időből is eredeztetni, pontosabban az Alsáni bíborossá való kinevezését megelőző időszakból. Ebből logikusan következik, hogy az 1380-as években a pécsi székesegyházi, a pécsi várbeli és a pozsegai prépostság birtokosait az egyetem tanárainak tekinthetjük. Sajnos, a prépostok pontos jegyzéke nem áll rendelkezésre, egy 1387. évi oklevélből azonban kiderül, hogy a pécsi székeskáptalan prépostját akkor Rudolfnak hívták, aki „iuris canonici licentiatu et in artibus baccalarius” fokozatokkal rendelkezett. A két azonos képesítésű Radulfban, illetve Rudolfban joggal lát Petrovich egy személyt és egy újabb pécsi professzort. A neve után valószínűleg német származású Rudolf tehát 1372-től taníthatott, előbb egy egri kanonoki javadalmat, majd később a pécsi prépostság jövedelmét húzva fizetéként.³⁹

A mindkét oklevéllel kapcsolatba hozott Rudolf példája nyomán érdemes felfigyelnünk minden olyan személyre, aki Vilmos jóvoltából kanonokságot kapott más egyházban, illetve aki a pécsi egyházmegye valamelyik másik préposti székében ült ez idő tájt. Szerencsés véletlen folytán mindkét esetre tudok példát szolgáltatni. 1372. szeptember 19-én — tehát Rudolf egri kanonokká való kinevezésének évében! — a pécsi püspök engedélyt kapott arra, hogy Valentinus Jacobi de Cluswar gyulafehérvári klerikusnak ugyanott egy kanonokságot juttasson.⁴⁰ Sajnos e Kolozsvári Jakab fia, Bálint egyetemi végzettségéről semmit sem tudunk, s így merészség volna őt egyelőre a feltehető pécsi tanárok sorába iktatnunk. Inkább elképzelhető tanári működés ama Nicolaus quondam Stephani de Sclavonia részéről, aki 1382. október 12-én Padovában bukkan fel,⁴¹ néhány hónap múlva, 1383. február 2-án pedig mint a pozsegai szent Péter egyház prépostja és kánonjogi licentiatu szerepel egy oklevélben.⁴² Óvatosságra kell, hogy intsen azonban az a tény, hogy ez a Miklós pozsegai prépost Erzsébet és Mária királynék speciális káplánjának mondatik, s így e funkció honorálására is szolgálhatott préposti javadalma. Miklós prépost és Kolozsvári Bálint esetleges tanársága ezért egyelőre nem lehet több, mint bizonyítatlan hipotézis, akárcsak Petrovich negyedik professzorjelöltjéé, Czudar Imréé, akit a tudós szerző csupán pécsi kapcsolatai és jogi tanultsága alapján vett számításba.⁴³

³⁹ PETROVICH i. m. 293—295.

⁴⁰ Vö. „Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde” 1892. 93—94. — Megjegyzendő, hogy a vatikáni Liber rationum megfelelő kötetében a Kolozsvári Bálint kanonokságáról szóló bejegyzések (az egyik éppen 1372. szeptember 19-ről, a másik augusztus 27-ről) nem szólnak a pécsi püspök szerepéről. Vö. Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia I/I. 518—519.

⁴¹ VERESS, Andreas: Matricula et acta Hungarorum in universitate Patavina studentium (1264—1864). Bp. 1915. 4.

⁴² FEJÉR: Codex diplomaticus X/1. k. 137. — Vö. Bónis György: A jogtudó értelmiség ... 35.

⁴³ PETROVICH i. m. 295—296. — A pécsi tanárookra vonatkozó ismereteink örvendetes gyarapodásával ellentétben, a hallgatókról újabb adatok nem kerültek elő. Az eddig is ismert hallgatókra lásd GABRIEL i. m. 27—30.

3. A pécsi egyetemen kapcsolatos irodalmi emlékek különösen sok fejtörést okoztak és okoznak első univerzitásunk kutatói számára. Megnyugvással könyvelhetjük el az utóbbi éveknek egy negatív eredményét: Bónis György végérvényesen leszámolt azzal a téves elképzeléssel, mely szerint az Anjou-kori *Ars notaria* a pécsi egyetemen használt tankönyv lett volna.⁴⁴ Pozitív értelemben pedig figyelemre méltóak Csizmadia Andor fejtegetései Galvano irodalmi munkásságára vonatkozóan. Azt eddig is tudtuk, hogy a bolognai tudós egyik műve, a *Repetitio in glossa Opinionem. Cap. I. De constitutionibus* (1371) valószínűleg Pécsen íródott, új viszont az a feltételezés, hogy Galvano legfontosabb munkájában, a *Contrarietates glossarum*-ban tárgyalt jogesetek közül néhány magyarországi eredetű lehet.⁴⁵ Lényegesen bonyolultabb és izgatóbb azonban ezeknél a legjelentősebb irodalmi emlékek az ún. pécsi egyetemi beszédeknek a számos tisztázatlan kérdése.

A müncheni Bayerische Staatsbibliothek egyik kódexében található, *Sermones compilate in studio generali Quinqueecclesiensi in regno Ungarie* című terjedelmes skolasztikus beszédeggyűjteményt, melyet Csontos János fedezett fel és Békefi Remig ismertetett részletesebben, irodalmi és eszméletörténeti szempontból Kardos Tibor elemezte először.⁴⁶ A Békefi által közreadott néhány — a magyar szentek ünnepeire írott — beszéd alapján a humanizmus korai termékeként nyilvánította a pécsi prédikációgyűjteményt. E felfogását legújában, immár a teljes szöveg ismeretében, további érvekkel és megfontolásokkal erősítette meg.⁴⁷ Vele egyidőben Petrovich Ede viszont, aki tüzetesen elemezte a kéziratot a keletkezés, a források, a tartalom, a stílus szempontjából egyaránt, arra a meggyőződésre jutott, hogy a beszédek az egyetem alapításánál korábbiak, s nem keletkeztek 1323-nál később.⁴⁸ A korábbra való datálás mellett a fő argumentum a mű bizonyosra vett domonkos szerzőségéből következik: az 1323-ban kanonizált Aquinói Szent Tamás ünnepére nem találunk beszédet, nem szerepel a gyűjteményben idézett 108 auktor között sem, sőt még nevének említésével sem találkozunk. Egy, az Aquinói ünnepére írt beszédet a későbbi, más rendhez tartozó másoló ugyan ki is hagyhatott, mint Kardos Tibor megjegyzi,⁴⁹ a legnagyobb domonkos szaktekintély nevének teljes mellőzése azonban változatlanul megmagyarázhatatlan volna egy, a XIV. század második felében működő domonkos szerző részéről. Az is feltűnő, hogy a gyűjteményben idézett auktorok között nincs az 1274-ben meghalt Bonaventuránál későbbi. Petrovich érveit legújában Bónis György megtoldotta még azzal, hogy a beszédekben megjelenő *Digesta*-utalások is leginkább a XIV. század fordulójára látszanak utalni, minthogy Magyarországon a római jog ismerete ekkor volt a legelterjedtebb a művelt egyháziak körében.⁵⁰ Ha mindez így igaz, akkor a beszédeket törölnük kell a pécsi egyetem emlékeinek sorából. Hogy miért írtak a beszédeggyűjtemény müncheni másolata elé mégis a pécsi egyetemre utaló címet, az ebben az esetben rejtély marad. Petrovichnak az a megfigyelése azonban, mely szerint a címet más kéz utólag írta a szöveg elé, óvatosságra kell, hogy intsen a cím szavahihetőségét illetően.

E bonyolult kérdésben aligha remélhető megnyugtató eredmény, amíg a vitatott szövegek nincsenek teljes egészükben kiadva és a kutatás rendelkezésére bocsátva. Néhány megfontolásra és következtetésre azonban módot ad már az eddigi szakirodalom is. Szinte egyöntetű volt eddig a vélemény, hogy a beszédek szerzője csak magyar és domonkos lehetett. Az előbbi

⁴⁴ BÓNIS György: Az *Ars Notaria* mint retorikai és jogi tankönyv. FK 1963. 373—388.

⁴⁵ CSIZMADIA Andor: Galvano di Bologna... 117—120.

⁴⁶ CSONTOSI János: Nagyfontosságú XIV. századi kézirat a pécsi egyetemenről Münchenben. MKsz 1882. 253. — BÉKEFI Remig i. m. 63—122. — KARDOS Tibor: A magyar humanizmus kezdetei. Pécs 1936. 46—50.

⁴⁷ KARDOS Tibor: A pécsi Egyetemi Beszédek és a humanizmus. Jub. tan. 129—162.

⁴⁸ PETROVICH Ede: A középkori pécsi egyetemen kapcsolatos szentbeszédek kora. ItK 1966. 142—146. — Uő: A pécsi egyetemi beszédeggyűjtemény (a müncheni kódex). Jub. tan. 163—223.

⁴⁹ I. m. 133.

⁵⁰ BÓNIS György: A jogtudó értelmiség... 45.

igazolni látszik a magyar szentek ünnepeire írt beszédek aránytalan számú szerepeltetése, valamint azok „rex noster”, „populi nostri, scilicet gentis hungarice” stb. fordulatai; az utóbbi viszont a rendalapítóról szóló nyolc beszéd — miközben Szent Ferencről például egy sincs! —, illetve az azokban előforduló „patris nostri Dominici”-féle kitételek. Csakhogy ebből nem következik még, hogy a magyar és a domonkos szerző azonos lenne. A magyar szentek beszédeiben ugyanis semmiféle domonkos vonatkozást sem találunk, s a domonkosokéban sem magyart. Sőt, a nemzeti szentek beszédein kívül magyar érdekű adat csupán egyetlenegy akad az egész vaskos kötetben: a 157. sz. beszédben utalás van a magyarok és csehek közti — közelebről nem megjelölt — háborúra.⁵¹ Bár a domonkos jelleg Petrovich szerint nem csak a domonkos szentek beszédeiben ismerhető fel,⁵² ebből még nem következik, hogy valamennyi beszéd írója e rend tagja lett volna. Más jelek is arra intenek, hogy a gyűjteményt ne tekintsük egy szerző egységes alkotásának. Jelleghben, műfajban és stílusban egyaránt jelentős eltérések mutatkoznak a beszédek között: 145 beszéd egyetemi szintű, 35 laikusok előtti elmondásra készült, 10 pedig csak rövid vázlat; a beszédek felépítésében, a források idézésében is különböző módszerek érvényesülnek.⁵³ A beszédek egyes csoportjait ezért különböző korokból, helyekről és szerzőktől is származtathatjuk, a gyűjtemény összeállítóját pedig kereshetjük a szerzők egyikében vagy tőlük függetlenül is.

Az összeállítás alapja, főforrása bizonyára egy olyan domonkos beszédgyűjtemény volt, mely még az Aquinói Szent Tamás általános kultuszát megelőző évtizedekben, feltehetően a XIII. század végén keletkezett. Hogy ezeket a domonkos prédikációkat Pécssett írták-e vagy másutt, Magyarországon-e vagy külföldön, arra vonatkozóan semmiféle támpontunk sincs. Mint ahogy arra vonatkozóan sem, hogy milyen más forrásokból merített az összeállító esetleg további beszédszövegeket. Csupán a magyar vonatkozású beszédek csoportja látszik határozottan elkülönülni. Nemcsak a szerző nyilvánvalóan magyar volta, de egyéb jellegzetességek folytán is. A Szent István ünnepére írt első és negyedik beszédben például egy, a pécsi misekönyvben is megtalálható himnusz néhány sorát idézi a szerző, ami nemcsak magyar, de egyúttal pécsi voltára is következtetni enged. Ezen kívül csak egyetlen karácsonyi beszédben olvasható a pécsi missaléval megegyező liturgikus ének, a beszédek többi himnuszidézetei idegen misekönyvet követnek.⁵⁴ Az egész kötetben mindössze kétszer történik hivatkozás ferences műre, illetve szerzőre (S. Francisci vita; Bonaventura) s mindkettő éppen magyar tárgyú beszédben fordul elő: Szent István első és második sermo-jában, további érvet szolgáltatva a magyar szerző domonkos voltának tagadásához. Feltűnő végül, hogy e beszédekben a többiekénél nagyobb arányban találunk hivatkozásokat ókori klasszikusokra.

Ha Szent Tamás mellőzésének és más megfontolásoknak az alapján a beszédek nagy részét a pécsi egyetem alapítása előtti időből kell is eredeztetnünk, semmiféle ok sem kényszerít bennünket arra, hogy a magyar vonatkozású beszédek írását és a gyűjtemény összeállítását is korábbra datáljuk. Ez történhetett az egyetem működése idején is, a pécsi egyház valamelyik tudós papja jóvoltából. Petrovich szerint a beszédek magas színvonala művelt egyházi hallgatóságot tételez fel, s ezért teológiai kar hiányában a gyűjteménynek nem sok hasznát lehetett volna venni a pécsi egyetemen,⁵⁵ Gábrriel Asztrik azonban hangsúlyozza, hogy az egyetemi szentbeszédek hallgatása hozzátartozott valamennyi hallgató rendszeres egyetemi programjához, akár volt teológiai fakultás, akár nem.⁵⁶ Ezt az álláspontot erősíti az a tény is, hogy

[⁵¹ PETROVICH magyar szerzőre valló adatnak tekinti a Duna folyó nevének az említését is az egyik beszédben. Vö. A pécsi egyetemi beszédgyűjtemény... 207. A Duna említése azonban osztrák szerzőtől is éppígy elképzelhető.]

⁵² PETROVICH i. m. 211—212.

⁵³ Uo. 170—180.

⁵⁴ Uo. 205—206.

⁵⁵ Uo. 212—215.

⁵⁶ GABRIEL i. m. 31.

egyetemi sermo-kat nemcsak teológus-professzorok írtak. A XV. század elején a krakkói egyetemen például a legjelentősebb beszédgyűjtemények (ad clerum et ad populum) a kánonjog professzoraitól származtak, pedig akkor már volt ott teológiai kar is.⁵⁷

Bár a mondták értelmében a sokat vitatott pécsi beszédgyűjteménynek egyetemi célra való összeállítását és a pécsi studium generale-n való használatát lehetségesnek kell tartanunk, legyen szabad mégis az interpretáció-lehetőségek sorát egy továbbival szaporítanom. A pécsi beszédek problémáját senki sem hozta még kapcsolatba azzal az intézkedéssel, mely egyenesen előírja, hogy a pécsi egyházban „ipro roboranda fide catholica” az erre a célra kiválasztott „Magister aut Baccalaureus formatus in Theologia . . . certis diebus et horis juxta formam et conditiones per eosdem Episcopum et Capitulum ordinandas . . . predicare et sermones facere teneatur et debeat”. Ha még ehhez hozzávesszük, hogy az „ad Clerum et Populum” intézett beszédekre azért volt szükség, mert „damnatarum Heresum et errorum fomenta humani generis hostis procurante versutia in Dei Ecclesia eruperant, ac hominum corda infecerant”, akkor bizvást megállapíthatjuk, hogy az ismert pécsi beszédgyűjtemény erre a célra — mint egy amolyan papi továbbképzőtanfolyam, szeminárium vezérfonala — minden tekintetben megfelelő volt. Csábító feltevés ezért a pécsi beszédek egybeszerkesztését ezzel az intézkedéssel hozni kapcsolatba. A nehézség csupán az, hogy idézeteink V. Márton pápa 1428. március 30-án kelt okleveléből valók, vagyis olyan időből, amikor meggyőződésünk szerint a pécsi egyetem már nem működött.

Henrik pécsi püspök 1428-ban határozta el az eretnek tanok terjedésének ellensúlyozására s a papságnak a katolikus hitben való erősítésére prédikatori állás létesítését, melyet egyetemi fokozattal rendelkező teológusnak kell betöltenie, akinek díjazására egy kanonoki javadalmat és a pécsi székesegyház Szent Móric kápolnájának jövedelmét kötötte le. A püspök és a káptalan ennek a döntésnek a jóváhagyását kérte a pápától, amit az az idézett oklevélben meg is adott. A pécsi hitshónoki állás létesítése nem elszigetelt jelenség, Mályusz Elemér összeállítása szerint a XIV. század végétől kezdve vannak adataink külön prédikátorok alkalmazására előbb a plébániákon, majd később a káptalanokban is.⁵⁹

Ha megengedhető, hogy a beszédgyűjtemény összeszerkesztését és a magyar vonatkozású beszédek írását a pécsi székesegyházban létesített prédikatori állással hozzuk kapcsolatba, akkor a Kardos Tibor által a humanizmus megnyilvánulásainak tekintett mozzanatok új megvilágításba kerülnek. Figyelemre méltó, hogy ez utóbbiakra — elenyésző kivétellel — mindig a magyar szentek ünnepeire írt beszédekből, illetve a 157. számú, egy ismeretlen mártírról szóló beszédből idéz példákat. Ezt pedig már fentebb az egyetlen olyan beszédnek nevezük, melyben magyar vonatkozás van, a magyar szentek beszédein kívül. Az itt olvasható utalás a magyarok és csehek közti háborúra nehézség nélkül volna vonatkoztatható Zsigmondnak a cseh husziták ellen magyar csapatokkal vívott harcaira, — mindenesetre könnyebben, mint az 1361. és 1369. évi csehek elleni készülődésre, melyből végül nem is lett háború. Sőt e beszéd arra való utalása, hogy a felkelő szolgák ideiglenesen győzhetnek a zsarnok felett, melyet Kardos a távoli Jacques-vel (1358), illetve a Wat Tyler-féle felkeléssel (1381) hoz kapcsolatba, szintén sokkal érthetőbb, ha a husziták sikereire vonatkoztatjuk.⁶⁰ A beszédek — Kardos szavai szerint — „eretnek környezetet” sejtető allúziói szintén összhangban lennének a történeti körülményekkel és Henrik püspök intencióival. A biztosan magyar szerzőtől származó beszédek gondolatai egyébként is sokkal természetesebben illeszkednek bele a XV. század első felének, mint a megelőző félszázadnak az eszmevilágába. Példaként hadd említ-

⁵⁷ KOZŁOWSKA-BUDKOWA i. m. 25.

⁵⁸ Kiadta KOLLER i. m. III. 340–345. — Vö. LUKCSICS Pál: XV. századi pápák oklevelei. Bp. 1931. 977. és 992. sz.

⁵⁹ MÁLYUSZ Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp. 1971. 318–319.

⁶⁰ Vö. KARDOS i. m. 142–145.

sem az igazságos háborúnak a beszédekben érintett kérdését. Ennek önmagában ugyan nincs kormeghatározó szerepe, hiszen a keresztény álláspontot e kérdésben már az egyházatyák leszögezték, mégis a probléma felelevenítésének rendszerint korhoz kötött indítéka van. A benünket érdeklő időszakban a kérdés az 1410-es években vált időszerűvé Lengyelországban a német lovagrend és a lengyelek közti háborúk okán, s a kérdésnek krakkói professzorok körében ekkor jelentős irodalma támadt.⁶¹ Székely György észrevette már a pécsi beszédek és egyes krakkói munkák, elsősorban Stanislaw ze Skalbmierza e tárgyú beszéde közti eszmei rokonságot, az előbbieket érdemének tulajdonítva, hogy korán rátapintottak a nemzetközi jog ekkor erjedő kérdéseinek egyikére.⁶² Ha a kérdéses beszédek a húszas évek végén keletkeztek, akkor realisabb és valószínűbb magyarázat áll rendelkezésünkre, mert így a pécsi beszédek kérdéses helye in lengyel teoretikusok eszméinek hazai lecsapódását láthatjuk.

Hasznos volna tudnunk, hogy ki volt az a kanonok, aki első ízben töltötte be a pécsi székesegyház hitszónokának funkcióját. A pécsi káptalanra vonatkozó töredékes forrásanyag a megbízható azonosítást nem teszi lehetővé.⁶³ Gyanakodhatunk azonban a teológiai és egyházjogi doktori fokozattal rendelkező János valkói főesperesre, akiről 1430—31-ből vannak adataink.⁶⁴ Az eretnekek elleni küzdelemben ő különösen érdekelt volt, minthogy a felügyelete alá tartozó területet fokozottan veszélyeztette az eretnység terjedése.⁶⁵ Kérdés azonban, hogy a prédikatori és az egyik főesperesi funkciót ugyanaz a személy töltötte-e be. Hogy ez a János melyik egyetemen szerezte teológiai fokozatát, azt nem sikerült megállapítani, mint-hogy származási helye és teljes neve ismeretlen.

A pécsi beszédgűjtemény összeállítása ilyen kései időre való keltezésének természetesen ellentmond a müncheni kéziratban olvasható, utólag odaírt s ezért vitatható hitelességű cím. A probléma eloszlana, ha a pécsi egyetemnek a XV. század első felében való fennállásával számolhatnánk. Erre az idézett 1428. évi pápai oklevél semmiféle alapot sem nyújt. Teljesen valószínűtlen, hogy az egyetem működése esetén Henrik püspök és V. Márton pápa iratváltásában ne történt volna utalás a klérus és a nép mellett a tanulók hitben való erősítésének szükségességére. Ezért vagy a végső redactióra vonatkozó feltevésünk elhibázott, vagy pedig a müncheni kódexben a studium generale-ra való utalás téves. Könnyen elképzelhető, hogy miután a gűjtemény kikerült Németországba, ott valaki ismervén azok pécsi eredetét és tudván, hogy volt Pécssett egyetem, természetesnek vélte e tudós beszédek egyetemi eredetét. A pécsi beszédek további differenciált vizsgálata, a különböző szerzőktől származtatható részek elkülönítése, s főként a források felkutatása kell, hogy megnyugtató feleletet adjon majd a tisztázás helyett általunk most tovább bonyolított kérdésekre.

4. A pécsi beszédek tárgyalásával már elérkeztünk az egyetem megszűnésének — az előbbi problémákhoz hasonlóan — oly sokat vitatott kérdéséhez. A jubileummal kapcsolatos tanulmányok szerzőinek nagy többsége valószínűnek tartja, hogy a pécsi egyetem a XV. századot már nem érte meg. A Pécssett tanító Hermannus Lurcz magisternek 1379-ben, valamint az ugyanott baccalarius artium fokozatot szerző Petrus de Wyderának 1384-ben a prágai egyetemre való távozása korántsem jelenti még az egyetem ekkori megszűnését,⁶⁶ s abból sem lehet

⁶¹ Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364—1764. Kraków 1964. 65—66.

⁶² SZÉKELY i. m. 162.

⁶³ Vö. Paulus AIGL: Historia brevis... capituli... ecclesiae Quinque-ecclesiensis. Quinque-ecclesiae 1838.

⁶⁴ BÉKEFI i. m. 55.

⁶⁵ Erre a körülményre PETROVICH Ede volt szíves levélben felhívni a figyelmemet; lehetségesnek tartva, hogy Johannes de Walko a kérdéses személy.

⁶⁶ Erre gondolt Étienne BARTA: L'université Charles de Prague et la Hongrie. RHC 1948. 220. — Itt említem meg, hogy Petrus de Wydera prágai beiratkozásának kelte körül a szakirodalomban zavar uralkodik. Barta szerint a dátum: 1383. június 3.; František KAVKA: A prágai Károly egyetem, a pécsi egyetem és Dél-Magyarország a XIV. században és a XV. század elején, „jub. tan.” 88. szerint; 1386. július 3.; SZÉKELY i. m. 163. szerint 1385; GABRIEL i. m. 56. szerint pedig: 1384. július 3. E káosz oka a forrásnak, a prágai „Liber decanorum”-nak

erre következtetni, hogy 1375-től kezdve a prágai, 1377-től pedig a bécsi egyetemen több pécsi származású hallgató beiratkozásáról van híradásunk.⁶⁷ Nyilván azonban elárulnak ezek az adatok, hogy az első magyar egyetem dinamikus fejlődéséről aligha beszélhetünk; feltehető, hogy a 80-as évek már a fiatal intézmény hanyatlásának évtizedét jelentették. Megerősíti ezt az a körülmény, hogy a legkésőbbi olyan oklevél, mely a pécsi egyetemet említi, 1402-ben kelt. De már ez sem az egyetem fennállásáról tanúskodik, hanem csak egykor (olim) ott tanuló diákok ügyeire vonatkozik, akárcsak két 1400-ból való hasonló tárgyú irat.⁶⁸ Feltehető tehát, hogy az egyetem a 90-es években elenyészett. 1465-ben, Mátyás királynak új egyetem létesítése iránti kérése, melyet éppen az akkori pécsi püspök, Janus Pannonius terjesztett elő Rómában, mindenesetre határozottan kijelenti, hogy Magyarországon ez idő tájt egyetem nem létezik („non viget aliquod studium generale”).⁶⁹

Bár az 1390-es évektől nincs többé adat a pécsi egyetem működéséről, 1465-ben pedig kategorikusan tagadatik annak létezése, többen megkísérelték mégis annak további — egészen a török foglalásig (1543) való — fennállását bizonyítani. Újabbban az egykori egyetem legbuzgóbb kutatója, Petrovich Ede tett erre kísérletet.⁷⁰ Ő ugyan nem vonja kétségbe Mátyás levele állításának hitelét, s nem óhajtja a pécsi egyetem változatlan hosszú virágzásának romantikus gondolatát feleleveníteni, feltételezi azonban, hogy az egyetem valamilyen redukált formában, legalább részlegesen a XVI. századig folytatta működését. Ez alatt azt érti, hogy legalábbis az Artes fakultása, de bizonyos időszakokban esetleg a jogi is fennállott, s egyetemi fokozatokat is adott. Mátyás levele ez esetben csupán arra vonatkoznék, hogy teljes, szabályos, négy fakultású egyetem nincs Magyarországon.

Petrovich azokra az adatokra alapítja érvelését, amelyek igényes oktatási intézmények létezéséről tanúskodnak Pécsen a XV. és XVI. században is. Bár ezeket sohasem nevezik *studium*-nak, *studium generale*-nak, vagy *universitas*-nak, feltételezi, hogy a csupán *scola*, vagy 1495-ben *scola maior* néven említett tanintézet a csonka egyetemmel, amolyan főiskolával lenne azonos. A *scola*, *scola maior* terminusok ilyen értelmezése azonban nem fogadható el.

nem egyértelmű volta. Az adatok ugyanis a kéziratban nem pontos kronológiai rendben haladnak, s ezért teljes biztonsággal nem állapítható meg, hogy Wydera melyik július 3-án iratkozott be. A bejegyzés elhelyezése alapján azonban Gabriel évszáma (1384) látszik a legvalószínűbbnek. (Vö. Monumenta Historiae Universitatis Pragensis. I. Pragae 1830. 243.) — Az a Petrus de Quinque-ecclesiis, aki 1396-ban baccalaureusi fokozatot szerez Prágában, s akit Gabriel Petrus de Wyderával hoz kapcsolatba, minden bizonnyal tőle független személy. Hiszen Wydera már 1384-ben e fokozat birtokában jött Prágába, miért pályázott volna 12 év után ismét ugyanerre.

⁶⁷ Vö. KAVKA i. m. 88. — SZÉKELY i. m. 167. — SCHRAUF Károly: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Bp. 1892. 1–6.

⁶⁸ BÉKEFI i. m. 130.

⁶⁹ Uo. 131. — A Mátyáséhoz hasonló negatív állásfoglalásként hivatkoztak többen arra az egy évtizeddel korábbi korából származó adatra, mely szerint Igali Fábian ferences provinciális a rend 1454-ben Egerben tartott tartománygyűlésén azzal az indoklással hozott határozatot fiatal rendtagok külföldi egyetemekre való küldéséről, hogy az országban nincs egyetem. Vö. KARÁCSONYI János: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon. I. Bp. 1922. 64. Karácsonyi azonban nem idézi szó szerint forrását, az eredeti szövegben nincs szó egyetemről, az abban emlegetett *studium* nem intézményre, hanem általában a tanulmányokra vonatkozik. A csak nemrég publikált szöveg kérdéses helye így fest: „De studiis fratrum. Quartum decimum capitulum. Quoniam propter carentiam studii in provincia fratres iuvenes quasi in laicos convertuntur, imo conversi sunt: Statuitur, quod saltem quattuor conventus assignentur, in quibus iuvenes fratres instruantur scholasticis disciplinis, de quibus singulis annis saltem duo mittantur extra provinciam, ubi copia studiorum habentur.” Vö. Arnold MAGYAR, O. F. M.: Die Ungarischen Reformstatuten des Fabian Igali aus dem Jahre 1454. Vorgeschichte und Auswirkungen der Statuten. Archivum Franciscanum Historicum 1971. 99–100.

⁷⁰ PETROVICH Ede: A középkori pécsi egyetem megszűnése. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1966. 153–170.

Hazai és külföldi használatban előfordul ugyan olykor a *scola* szó egyetemre vonatkoztatva is, de mindig vegyesen, váltogatva az egyetemet jelentő kifejezésekkel, amolyan szinonimaként. Jellemző, hogy a pécsi egyetemre vonatkozó okmányokban kizárólag a *studium generale* vagy egyszerűen *studium* elnevezések jelölik az intézményt, kivéve az utolsó három, a diákok korábbi perpatvaraival foglalkozó pápai iratokat. Ezek egyikében a *scola* szó felváltva szerepel a *studium*-mal, a másikkban csak a *scola* fordul elő, míg az utolsóban (1402) csak a *studium*. Ha stiláris jelenségnél nagyobb fontosságot akarunk tulajdonítani e szóhasználatnak, akkor azt az egyetem létének bizonytalanságával, az oklevelek kiállításának idején már megszűntével kell inkább magyaráznunk, nem pedig a *scola* szó rangemelésével. A *studium* és *scola* terminusok váltakozó használata az 1400 és 1402-ből való pápai iratokban semmiképpen sem lehet érv arra, hogy azt a pécsi *scola*-t, melynek 1431–32-ben a kódexmásoló Veresmarti Ipoly tanulója volt, a korábbi egyetemmel azonosítsuk.⁷¹

A *scola maior* kifejezésnek sem megokolt egyetem vagy akár főiskola értelmet tulajdonítani. Egy ilyen néven nevezett pécsi tanintézet tanulóit 1495-ben rekordálásért kaptak Ulászló királytól 3 forintot. Eltekintve attól, hogy nincs tudomásunk arról, hogy egyetemi hallgatók rekordáltak volna, a *scola maior* elnevezés sohasem jelentett egyetemet. Petrovich indokoltanul gondolja e kifejezést azonos jelentésűnek az egyetem értelemben használt német *Hochschule* szóval. Ez utóbbi Ulrik von Reichenthal általa idézett krónikájában az óbudai és más egyetemek vonatkozásában, de ugyanígy a pozsonyi városi számadásokban a pozsonyi egyetemmel kapcsolatban mindig a *studium generale* vagy *universitas* megfelelője. Az 1467-ben meginduló pozsonyi egyetemet sohasem nevezték *scola*-nak vagy *scola maior*-nak, németül viszont mindig *Hochschule*-ként említik.⁷² Minthogy Petrovich példamutató módon a következtéseinek ellentmondó adatokat is mindig regisztrálja, a *scola maior* kifejezés egy sokkal kézenfekvőbb magyarázatának lehetőségét is felkínálja. Huendler Vid püspöki vikárius egyik 1460. évi leveléből idézi a *scola maioris ecclesiae* fordulatot, rámutatva arra, hogy a pécsi székesegyház más iratok is olykor *ecclesia maior*-nak nevezik.⁷³ A kifejezés annál is inkább indokolt, mert a pécsi várban volt egy kisebb egyház is, a Keresztelő Szent János társaskáptalan egyháza. Világos, hogy Huendler Vid a nagyobb egyház iskolája alatt a székesegyház iskoláját érti, s valószínű, hogy a *scola maioris ecclesiae* fordulat rövidült idővel *scola maior*-ra. Mivel pedig adatok híján is minden okunk megvan feltételezni, hogy a XV. század végén egy olyan jelentős városi központban, mint Pécs, több iskola is volt már, a székesegyházi, illetve káptalani iskolának *maior*-ként való megkülönböztetése egy kisebb plébániai iskolától szintén indokolt lehetett. Meg kell tehát maradnunk Békefi Remig régi álláspontja mellett, mely szerint itt nem a továbbélt egyetemről, hanem a káptalani iskoláról van szó.⁷⁴

A Veresmarti Ipoly által látogatott, majd később *maior*-nak nevezett pécsi káptalani iskola — különösen a XVI. század elején — virágzó és magas színvonalú lehetett. Erre utalnak Gregorancz Pál és Istvánffy Miklós 1543 utáni visszaemlékezései. Mindkettő kiemeli a tanulók nagy számát: az előbbi szerint egy hadsereg is kitélt volna belőlük, az utóbbi kétezerre taksálja számukat. E nyilván túlzó — megszépítő — becsléseknél fontosabb, hogy mindketten utalnak az iskola jellegére is. Gregorancz szerint a diákok a *bonae litterae* tanulására ösztönöztek ide,

⁷¹ Rávonatkozóan lásd PETROVICH Ede: Veresmarthy Ipoly pécsi kódexe. ItK 1968. 672–678. — Petrovichsal ellentétben nem látok okot feltételezni, hogy Veresmarti, aki 1431-ben „studens ac declinista”-ként nevezi magát, két iskolában is tevékenykedett volna: az egyikben mint tanuló, a másikban mint tanító. A középkorban szokásos rendszer szerint a két tevékenységet ugyanabban az iskolában is folytathatta. Ez csak a káptalani iskola lehetett, nem pedig a domonkosoké, miként Székely György véli (i. m. 172), hiszen a domonkosokhoz való tartozására semmi jel sem mutat.

⁷² Vö. CSÁSZÁR Mihály: Az Academia Istropolitana, Mátyás király pozsonyi egyeteme. Pozsony 1914. 101–132. (A függeléként csatolt XV. századi oklevelek.)

⁷³ PETROVICH Ede: A középkori pécsi egyetem megszűnése. 164.

⁷⁴ BÉKEFI i. m. 49.

Istvánffy pedig *gymnasium litterarum*-nak nevezi az intézményt.⁷⁵ Ez újabb bizonyosság arra, hogy egy, a humanizmus jegyében korszerűsödött káptalani iskoláról van szó, ahol az artes oktatásán belül a latin (s talán a görög) nyelvi, a grammatika, a retorika s különösen az antik auktorok tanításán volt a hangsúly. Jogi vagy orvosi oktatásra semmiféle utalás sincs, pedig egyedül ez tenné megengedhetővé, hogy az iskolában az egykori egyetem valamiféle utódját láthassuk. Az természetesen nincs kizárva, hogy a káptalani iskola profitálni tudott az egyetem Artes fakultásának hajdani létéből, illetve hogy ez utóbbinak az elenyészte együtt járt az alacsonyabb rangú iskola színvonalemelkedésével. Hiszen mindkettőnek a tananyaga elvben azonos volt, s csupán a tudományos és gyakorlati célú oktatás különbözősége, illetve a színvonalbeli eltérés különböztette meg őket egymástól.⁷⁶

Az elmondottak egyúttal azt is megvilágítják, hogy amennyire téves az ún. *scola maior*-t az egykori egyetemmel, ugyanúgy elhibázott azt a pécsi domonkosok *studium particulare*-jával azonosítani.⁷⁷ Ez utóbbival kapcsolatban egyébként sem árt némi óvatosság. A kutatók általában feltételezik, hogy a pécsi domonkos rendházban, a rend minden konventjében szokásos oktatáson túlmenően, magasabb fokú rendi iskola létezett már a XIV. században. Volt olyan vélemény, mely szerint ez a domonkos *studium* bizonyos fokig pótolta a teológiai kar hiányát az egyetemen, s legtöbbször idetartozónak vélték a pécsi beszédek szerzőjét. Ezzel szemben le kell szögeznünk, hogy egyetlen adat sem bizonyítja egy pécsi domonkos *studium particulare* létezését sem a XIV., sem a XV. századból. A legkorábbi adat erre 1500-ból való, amikor a Párizsban tanult Mihály frátert nemcsak *lector*-nak, ami minden konventben szükséges volt, de egyúttal *regens*-nek is kijelölték a pécsi rendházba.⁷⁸ *Regens*-nek pedig a domonkosok a magasabb rendi iskolák igazgatóit nevezték. Valószínű ezért, hogy a pécsi domonkos *studium particulare* felállítására a XV. század végén került sor, talán nem függetlenül a budai rendi *studium generale* átszervezésétől. A rendelkezésünkre álló ismeretek alapján mindenesetre semmi alap sincs kapcsolatot keresni a pécsi egyetem és a domonkosok rendi iskolája között.

5. Az egyetem megszűnésének, az egyetem és a káptalani iskola esetleges kapcsolatának a kérdésével szorosan összefügg a pécsi egyetem elhelyezésének, épületének az ügye. Valójában semmit sem tudunk az egyetem helyéről. A krakkói analógia alapján, amelyre Székely György is felhívta a figyelmet, valószínűnek kell tartanunk, hogy az egyetemet a várban a püspök rendelkezésére álló épületek valamelyikében helyezték el.⁷⁹ Krakkóban az alapító Kazimír király eleinte szintén nem tudott más megoldást találni, mint a Wawelben adni otthont az új intézménynek. A lengyel király azonban igyekezett minél előbb végleges otthont biztosítani egyetemének, s a Krakkó mellett általa alapított Kazimierzben megkezdte az új egyetemi épület építtetését, aminek a király halála azonban hamarosan véget vetett. Pécsen hasonló igyekezetről nem tudunk; a király anyagi támogatása nélkül ez valószínűleg nem is lett volna lehetséges. Pedig a középkori egyetemek virágzásának egyik feltétele volt, hogy azok a városok szívében működjenek s belegyökerezzenek a polgárság világába. Egy három évszázaddal későbbi forrás, Evlia Cselebi útleírása alapján mégis kialakult az a vélemény,

⁷⁵ BÉKEFI i. m. 51, 132.

⁷⁶ PETROVICH legújabban újabb megfontolásokkal próbálta valószínűsíteni az egyetem és a *scola maior* azonosságát: Új magyar egyetemi vonatkozású adatok a XV. századból egy római levéltárban. FK 1970. 158–163. E közleményében az ágostonos-rend római nagykáptalanjának egyik 1477-ből való határozatát idézi, mely szerint a káptalan magának tartja fenn a jogot arra, hogy a magyar ágostonosoknak fokozatokat juttasson. Ebből következteti Petrovich, hogy a magyar ágostonosok hazájukban egyetemre jártak, s minthogy Pécsen rendházuk volt, bizonyára ott. Az idézett forrás azonban sokféleképpen interpretálható, s így Pécsre vonatkozóan megnyugtató következtetést levonni belőle nem lehet.

⁷⁷ HARSÁNYI András: A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt. Debrecen 1938. 237–238. — MÁLYUSZ i. m. 283.

⁷⁸ HARSÁNYI i. m. 238–239.

⁷⁹ SZÉKELY i. m. 160. — Vö. KOZŁOWSKA-BUDKOWA i. m. 21.

hogy az egyetem — ha nem is a városban, de legalább a várban — impozáns épülettel rendelkezett.⁸⁰

A török világotató a pécsi vár leírásakor, miután ékesszólóan ecsetelte a dsáminak átalakított volt székesegyház szépségeit, ezt írja: „Köröskörül kítűnő medresze van, melynek leírására hiányos a nyelv. Jelenleg azonban minden cellája a várkatonaságnak a cellája, mivel Szulejmán khán rendszabálya szerint külön van parancsnoka és százötven katonája: van összesen negyven katonaháza is.” Majd egy lappal később, mikor külön rátér a pécsi iskolák, azaz *medreszé-k* tárgyalására, így folytatja: „A koránmagyarázók- és ulemáknak öt iskolájuk van. Többi között az isteni Eflatunnak a belső várban levő régi, tudományos főiskolája, melynek hetven, fejedelmi boltozatú és várszerű szobája van. Ezeknek mindegyikében egy-egy fajta építészeti tudomány szerint kidolgozott elrendezés van, melynek leírására hiányos a nyelv s az ékesszóló tollnak beszédje töredékes. A korábbi időben ebben a főiskolában keletről és nyugatról több tanuló lakott, kik az összes különös és csodálatos tudományokat mestereiktől látván a tudományokat tökéletesítették; jelenleg azonban e szobácskákban várkatonaság lakik s a lakosokkal szórakozik.”⁸¹

Nem kétséges, hogy a két szövegrész ugyanarra az épületre vonatkozik, s az is bizonyos, hogy a Cselebi által említett várbeli iskola nem a török időkből, hanem azt megelőzően működött. Erre utal a „régí” és a „korábbi időben” kifejezés, de főképpen az az állítás, hogy Szulejmán szultán óta az épületben katonaság tanyázik. Az épület méreteit azonban a rajongó dicséret ellenére sem szabad túlbecsülnünk. A boltozatos szobák viszonylag kis helyiségek lehettek, hiszen rájuk a cella, a szobácska elnevezés is illik. Számuk aligha lehetett hetven, mert ez a szám Cselebinél nem meghatározó értékű: Brassórol azt írja például, hogy hetven temploma volt, Szébenben is hetven templomot és hetven fogadót talált.⁸² A 70-es szám tehát csak annyit jelent, hogy „sok”, tiznél-húsznál több. Hasonlóképpen gyanús a negyven „katonaház”-ra való utalása, hiszen Szében városával kapcsolatban is „negyven főiskolául szolgáló érseki ház”-ról olvasunk nála.⁸³ Figyelemre méltó viszont, hogy a helyiségeket, illetve bizonyára csak ezek egy részét, művészi kiképzésűnek tartja. Minthogy e *medreszé*-ről azt mondja, hogy az a székesegyház, illetve dsámi „körül” helyezkedett el, valószínű, hogy több s eredetileg különböző célú, de az ő idejében egyformán katonák szállásul szolgáló épületről képzelet, hogy az valamikor iskola volt. Hiszen akkora iskolaépületet, mely a hatalmas templomot három vagy akár két oldalról is körülvette volna, nehéz feltételeznünk.

Hogy e várbeli *medresze* alatt mit értsünk, ahhoz mindenképp e kifejezés értelmét kell közelebről megvizsgálnunk. A *medresze* szó, melyet Karácson Imre következetesen *főiskolá-*nak fordított, a Korán oktatására szolgáló török iskolát jelent. Nehéz a mi fogalmainkhoz kapcsolni, minthogy több volt, mint a legelemibb ismereteket nyújtó, gyermekeknek szóló iskola, de távolról sem tekinthető magas, tudományos színvonalú oktatási intézménynek. A főiskola kifejezés semmiképpen sem illik rá, amit az is mutat, hogy Cselebi igen sok ilyen *medreszé*-t látott a hódoltságához tartozó magyar területeken. Így megtudjuk, hogy Mitrovicán öt, Eszéken négy, Mohácson egy, Budán hét, Pesten, Esztergomban és Újlakon két-két, Egerben négy, Gyulán és Váradon három-három *medresze* volt.⁸⁴ Használja a kifejezést keresztény városok leírásakor is, nagyobb iskolákra alkalmazva azt. Így említi, hogy látott *medreszé*-t Gyulafehérvárott, és Nagybányán; Kolozsvárral kapcsolatban „főiskolául szolgáló papí házak”-ról (bizonyára az egykori kolostorokra gondol) ír,⁸⁵ Szébenről szólván pedig — mint

⁸⁰ BÉKEFI i. m. 59—62. — Legújabbán GABRIEL i. m. 35.

⁸¹ Evlia Cselebi török világotató magyarországi utazásai 1660—1664. I—II. Ford. KARÁCSON Imre. Bp. 1904. — Az idézett részek: I. 199—200.

⁸² Uo. I. 146, 149—150.

⁸³ Uo. I. 150.

⁸⁴ Uo. I. 175, 184, 191, 243, 259, 279, II. 104, 118, 229, 234.

⁸⁵ Uo. I. 76, 84, 88.

láttuk — negyven ilyen célú épületről. E legutóbbi említés alapján az sem kizárt, hogy a keresztény egyházi célokat szolgáló épületeket, a templomokat nem számítva, általában *medreszének* nevezi, így például a papok lakóhelyeit is.

A pécsi várbeli *medreszét* azonban Cselebi határozottan megkülönbözteti minden más általa látott hasonló török vagy keresztény intézménytől; jelentősebbnek, rangosabbnak tekinti a többi iskolánál. Erre utal mindenekelőtt az a kifejezés, melyet a fordító „tudományos főiskolá”-nak magyaráított. Az eredetiben itt a *medresze* szó mellett *dar ül ulum* olvasható, ami szó szerint annyit jelent, hogy „tudományok háza”. Vagyis olyan iskolára utal itt, melyre ez a megtisztelő megjelölés is érvényes. Ezzel összhangban áll az a megállapítása, hogy ide keletről és nyugatról jöttek diákok, és az „összes különös és csodálatos tudományokat” tanulták „mestereiktől”. Ez utóbbi szó török megfelelője, *ustad*, nem akármilyen tanárt jelent, hanem a tudós mester megtisztelő elnevezése. Cselebi tehát mindenképpen valami különösen fontos és kiváló egykori iskoláról szerzett Pécssett tudomást.⁸⁶

Külön magyarázatot kíván az *Eflatun-ra*, azaz Platónra való utalás. Többen arra gondolnak, hogy Cselebi valami Platónról ábrázoló freskót vagy őt említő feliratot láthatott a kérdéses épületben. Csakhogy a török útleíró másutt is emlegeti Eflatunt. Így például Kassával kapcsolatban ezt olvassuk: „Van egy kórháza, melybe ha a beteg élettelenül bemegy, ott feléled, mivel a kolostorban ügyes orvosok vannak, kik az *Eflatun* idejebeli tudományt tökéletesítették.”⁸⁷ Éppen Pécs városának ismertetésekor pedig Memi pasa dsámijáról azt írja, hogy „a platonistáktól (eflatunilar) maradt nagy templom volt”.⁸⁸ Teljesen valószínűtlen, hogy mindezekben a helyeken Platón-képekkel vagy őt magasztaló feliratokkal találkozott volna a derék Cselebi. Memi pasa említett dsámijáról tudjuk, hogy azt a ferences templomból alakították át, ahol aligha úzhatték Platón-kultuszt.⁸⁹ Az *Eflatun-ra* való utalások mögött ezért valami általánosabb jelentést kell sejtünk; talán általában a régi tudományokat, az antik eredetű ismereteket értette ez alatt.

Az a megkülönböztetett bánásmód, amiben a török író a pécsi várbeli „tudományok háza”-t részesíti, mindenképpen elgondolkodtató, de ennek ellenére az megnyugtatóan nem azonosítható a hajdani egyetemmel. A káptalani iskola, mely a XVI. század elején — mint láttuk — jelentékeny és sok diákot befogadó intézmény volt, nyilván a székesegyház szomszédságában helyezkedett el, vagyis ott, ahol Cselebi csodálatos *medreszé*-je. Valószínű azonban, hogy ő ehhez az iskolához tartozónak vélt más, egykor szintén egyházi épületeket is, így például a püspöki palotát, melynek valóban voltak művészien kiképzett helyiségei. Gregoriansz és Istvánffy emlékezéseiből nyilvánvaló, hogy a pécsi káptalani iskolának igen jó híre volt, s így ez önmagában is magyarázhatja a Cselebi által feljegyzett helyi hagyomány túlzásait.⁹⁰ De azt a lehetőséget sem lehet kizárni, hogy élt Pécssett az emléke a még régebbi és még rangosabb iskolának, a XIV. századi egyetemnek, s ez is hozzátapadt a Cselebi által látott épületcsoporthoz. Talán azért is, mert az egyetemi oktatás e székesegyház körüli épületek valamelyikében folyhatott annak idején. Az azonban mindenképp valószínűtlen, hogy az egyetem rövid fennállása alatt pompás épület épült volna számára, s hogy ez még három évszázad után is mint ilyen maradt volna ismeretes. A török világlátó érdekes híradásából tehát biztonságosan nem következtethetünk sem az egyetem épületére, sem pedig az egyetem esetleges hosszabb életére.

⁸⁶ A kérdéses helyeknek az eredeti török szövegben való megkereséséért és az idézett kifejezések magyarázatáért Káldi Nagy Gyulának tartozom köszönettel.

⁸⁷ Uo. I. 107.

⁸⁸ Uo. I. 197.

⁸⁹ DERCSÉNYI Dezső—POGÁNY Frigyes: Pécs. Bp. 1956.

⁹⁰ A Cselebi által leírt épületet a hajdani káptalani iskolával azonosította SZÓNYI Ottó. is: Pécs városa Evlia Cselebi tükreben. ArchÉrt 1928. 249.

6. Valószínűsítve az első magyar egyetem 1390 körül bekövetkező elhalását, magyarázatot kellene adnunk élettartama rövidségének — húsz-huszonöt év — okaira is. Megnyugtató módon ez nem lehetséges, bizonyos következtetéseket azonban levonhatunk azoknak a kedvezőtlen körülményeknek az ismertetéséből, melyek elősegítették a nagyra hivatott intézmény korai elenyészését. Konkrét adatok hiányában segítséget leginkább az összehasonlító módszer nyújthat, melyet az 1360-as évek közép-európai egyetemalapításaival kapcsolatban Adam Vetulani és Székely György sikeresen alkalmazott.⁹¹ Míg az előbbi azok keletkezésének, az utóbbi megszűnésüknek a megvilágításához járult hozzá.

Bár a krakkói és a bécsi egyetemek ma is fennállnak, velük kapcsolatban sem jogosultalan a kezdeti rövid fennállás emlegetése. Az 1364-ben alapított krakkói egyetem működéséről az első biztos adat 1368-ból való, amikor egy, az ottani Artes fakultáson baccalaureus fokozatot nyert hallgató a prágai egyetemre iratkozott be. Ezután még három diákról van tudomásunk 1373-ig, s rajtuk kívül csupán néhány 1367—69-ben másolt kézirat tanúskodik az egyetem korai életéről. Professzorát egyet sem ismerünk, s arról sem tudni bizonyosat, hogy milyen karok működése indult meg. Biztosnak csak az Artes létezése tekinthető, de valószínű a kánonjog oktatásának megkezdése is, s — egy 1368-ban másolt orvosi kézirat alapján — elképzelhető némi orvosi kurzus is. 1373-tól kezdve az adatok sora végleg megszűnik, az egyetem jó időre álomba szenderül, — nem utolsósorban a magyar Lajos király közömbössége következtében.⁹² Nem volt szerencsésebb kezdetben a bécsi egyetemalapítás sem. Az alapító Rudolf herceg ugyanis meghalt, mielőtt kézhez kaphatta volna a fundációt jóváhagyó pápai bullát. Az egyetem számára általa ígért anyagi gondoskodásból így alig valósult meg valami. Az Artes fakultása ugyan megszerveződött és valami csekély kánonjogi oktatás is megindult, az adatokból azonban többre, mint nyomorúságos tengődésre nem lehet következtetni. Csak egy jó évtized után, 1377-től kezdve figyelhető meg némi rendszeresség; ettől kezdve ismert már a rektorok neve, s megvannak a matrikulák is. Az egyetem igazi talpraállítására, újjralapítására azonban csak 1384-ben került sor.⁹³

A lengyel és osztrák testvéregyetemek kezdetben tehát semmivel sem voltak szilárdabb és biztosabb jövő elé néző intézmények, mint a pécsi. Az alapítók hamarosan bekövetkező halála után egyetemeik megfelelő pártfogó és anyagi támogatás híján maradtak. Sem Kázmérnak, sem Rudolfnak nem sikerült anyagilag úgy megalapoznia alapítását, hogy az személyétől függetlenül is tartósan működhessen. A pécsi egyetem eleinte még szerencsésebbnek is mondható, mert bár az alapító király és utódai nem gondoskodtak róla, az alapítást kezdeményező Vilmos püspök utóda, Alsáni Bálint igyekezett működését biztosítani, ami persze nem pótolhatta a királyi támogatás elmaradását. Az alapító személyétől való függés s a nem kielégítő anyagi megalapozottság mellett e három egyetem esendőségének fontos oka lehetett a teológiai karok hiánya is. A legnagyobb tekintélyű fakultás nélkül valamennyien másodrangúvá váltak a korábbi alapítású prágai egyetem mellett, s nem csökkentették jelentékeny mértékben annak vonzerejét. Nem véletlen ezért, hogy a bécsi és a krakkói egyetem újjaszervezésének kiindulópontja az anyagi alapok tartós biztosítása mellett a teológiai karok engedélyezése volt 1384-ben, illetve 1397-ben.

A közép-európai egyetemalapításoknak az 1360-as évekbeli első hulláma — miként Székely György nevezi — sehol sem járt tehát sikerrel. Nem az a főprobléma ezért, hogy miért nem maradt fenn tartósan a pécsi egyetem, hanem, hogy miért nem tudott néhány évtized után a bécsihez és krakkóihoz hasonlóan újjaszerveződni. A választ erre a kérdésre könnyen megtaláljuk, ha figyelembe vesszük, hogy Bécsben is, Krakóban is az uralkodó, a városi polgárság és a klérus együttes erőfeszítése és közreműködése hozta csak meg gyümölcsét.⁹⁴ Pécs eseté-

⁹¹ SZÉKELY i. m.

⁹² KOZŁOWSKA-BUDKOWA i. m. 19—21.

⁹³ GALL i. m. 51—52.

⁹⁴ KOZŁOWSKA-BUDKOWA i. m. 23—24. — GALL i. m. 52—54.

ben ilyen összefogásra nem kerülhetett sor. Nagy Lajos halála, majd a Kis Károlyt trónra segítő nápolyi párt veresége jelentékeny változást eredményezett a magyar külpolitikában. A déli-délnyugati orientációt nyugat- és közép-európai váltotta fel, mint arról Mária királynő tervezett Valois-i, illetve megvalósult Luxemburgi házassága tanúskodik. Pécs városának jelentősége az uralkodók szempontjából nyilvánvalóan csökkent ezáltal, sőt — a délnyugati országrészek főurainak Mária elleni lázadása miatt — okuk lehetett a bizalmatlanságra is. A pécsi püspök és egyetemi kancellár, Alsáni Bálint ugyan a királynő szilárd híve volt, de minthogy a francia házassági tervet támogatta, nem tartozott Zsigmond kegyeltjei közé.⁹⁵ A városi polgárság aktív támogatásáról, melynek oly elhatározó jelentősége volt a krakkói egyetem visszaállításában, Pécsről még kevésbé lehetett szó. Hiába számított Pécs városi fejlettsége magyarországi viszonylatban előrehaladottnak, polgárai nem tudván önkormányzatot kiharcolni, jogilag a püspök és a káptalan jobbágyai voltak. Városi privilégiumok híján pedig az egyetem számára semmiféle támaszt sem jelenthettek. Egyedül a klérus s elsősorban a püspök lehetett érdekelve az egyetem fennmaradásában, ez pedig önmagában nem bizonyulhatott elegendőnek. Különösen, ha a püspöki székben egy öregedő s a politikai életből kiszorult ember ül. Alsáni ugyan, akárcsak elődje, Vilmos, magas állami funkciókat töltött be, de miután 1386-ban Erzsébet anyakirálynő, akinek kancellárja volt, meghalt, többé nem jutott fontos politikai szerephez, sőt az uralmat 1387-től kezdve ténylegesen gyakorló Zsigmond részéről sorozatos mellőzésben volt része.⁹⁶ Nem hogy az egyetem újjászervezéséhez, teljességtételéhez, de — a jelek szerint — életben tartásához sem volt már ezután elég ereje.

A fentiek ismeretében nincs tehát azon csodálkoznivaló, hogy az 1390-es években, mikor Ausztriához és Lengyelországhoz hasonlóan Magyarországon is napirendre került újra az egyetem kérdése, Pécsről már nem esik szó. A pécsi egyetem s általában a magyar egyetemfejlődés szempontjából nem a kezdeti nehézségek végzetesek, hanem a szerves folytatás, a megújulás lehetetlensége. Míg a szomszéd országokban az elsőt nyomon követő „második” alapítás ugyanazon a helyen történhetett, már határozott előzményekre s az egyetemi gondolat bizonyos tradíciójára építve, addig az 1395-ben alapított második magyar egyetemnek, az óbudainak, nélkülöznie kellett az egyszer már befektetett erkölcsi és szellemi tőke kamatait.

Tibor Klaniczay

PROBLÈMES RÉSOLUS ET IRRÉSOLUS A PROPOS DE LA PREMIÈRE UNIVERSITÉ HONGROISE

Le 600e anniversaire de la fondation de la première université de la Hongrie, de l'université de Pécs, fondée en 1367, entraînait le renouveau des recherches, depuis longtemps négligées, de l'histoire d'université en Hongrie. Les ouvrages nouveaux, publiés à l'occasion de cet anniversaire, enrichissent par beaucoup de données nouvelles nos connaissances concernant l'université de Pécs, ce qui nous rend possible de tracer le bilan de la recherche, de réunir les résultats et de les développer s'il est possible. L'étude présente essaie d'aborder cette tâche sur les points suivants: 1° Elle cherche à démontrer avec vraisemblance que la fondation de l'université est le mérite de l'évêque Guillaume avant tout, et que le roi y avait très peu de part, de plus, l'université ne revécit même pas de soutien notable de la part de roi. 2° Elle essaie d'identifier la personne de quelques professeurs de Pécs. 3° En examinant le problème des discours universitaires de Pécs, appréciés de manières diverses et datées des années diverses, elle aboutit à la conclusion qu'il s'agit ici des oeuvres de plusieurs auteurs, datées des époques différentes, et que cette oeuvre ne peut être considérée d'ensemble comme celle d'un

⁹⁵ FÜGEDI i. m. 104—105.

⁹⁶ Uo. 105—106.

dominicain hongrois quelconque. La majeure partie de ces discours est sans doute l'oeuvre d'un auteur dominicain, mais il pouvait être un étranger aussi, et les discours dont l'auteur était hongrois très vraisemblablement, supposent plutôt comme auteur un prêtre séculier. De ces derniers, on peut supposer qu'ils n'ont été faits qu'au XVe siècle, après l'organisation du poste de prédicateur de la cathédrale de Pécs (1428). 4° A propos du problème beaucoup discuté de l'abolition de l'université, l'étude réfute tous les arguments, à la base desquels on cherchait à rendre vraisemblable l'existence de l'université après le XIVe siècle. 5° En outre, elle cherche à éliminer quelques erreurs concernant la place de l'université, avant tout à la base d'un examen plus approfondi de la description d'Evliya Tchélébi. 6° Enfin l'auteur examine les causes et les circonstances de la disparition précoce de l'université de Pécs, en connexion avec le développement des autres universités de l'Europe Centrale au XIVe siècle.